

УДК 930.253(477.81)

Л. А. ЛЕОНОВА*

РОЗСЕКРЕЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ У ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Аналізується робота Державного архіву Рівненської області з розсекречення документів у період з 1989 до 2011 рр., склад і зміст найбільш цікавих розсекречених фондів.

Ключові слова: Державний архів Рівненської області; розсекречення; архівні документи; фонди; справи; польський період; радянський період.

На долю архівістів 1990–2000 рр. випала відповідальна і дуже важлива робота з розсекречення архівних документів, які довгі роки під грифом “Секретно” перебували в усіх державних архівах колишнього СРСР, що призводило до наявності “білих плям”, нерозкритих сторінок нашої історії. І нині архівісти Рівненщини приділяють постійну увагу роботі щодо зняття обмежень на доступ до секретних документів, організації оприлюднення цих документів з актуальних тем.

За станом на 1990 р. у сховищах Державного архіву Рівненської області зберігалися документи 322 спецфондів (більше 30 тис. справ). Крім того, під грифом “Таємно” знаходилися 755 друкованих видань та 130 підшивок різних листівок партій і громадських організацій.

Наказом по Державному архіву Рівненської області від 04.01.1990 р. № 1а створено комісію з розсекречення документів, яка в своїй роботі керувалася рекомендаціями Головархіву від 16.09.1977 р., Положенням про порядок встановлення ступеня таємності інформації в документах і виданнях (№ 1121-387 від 03.12.1980 р.), Переліком відомостей, що підлягають засекречуванню (наказ ГАУ СРСР №03 від 24.03.1983 р.), Інформаційним листом ГАУ УРСР № 04-779 від 14.12.1989 р., Інструкцією по забезпеченню режиму таємності (1987 р.).

На першому етапі (1988–1991 рр.) було розсекречено 20 298 справ (93,2%) з 21 780 справ дорадянського періоду, які перебували на таємному зберіганні. До 1994 р. розсекречено 249 фондів (21,5 тис. справ), всі підшивки газет, друковані видання та відозви, що становило 95,5 % від загальної кількості матеріалів періоду до 1939 р.; всі фонди періоду німецько-фашистської окупації. Найважливішим стало розсекречення документів, пов’язаних з українським визвольним рухом та політичними репресіями.

* *Леонova Людмила Анатоліївна* – начальник відділу використання інформації документів Державного архіву Рівненської області.

На спецзберіганні тоді залишалися лише ті документи, що містили інформацію про діяльність агентурних розвідок, контррозвідок, фальшивомонетників (на даний час також розсекречені), та документи фондів чинних на той час установ, організацій і підприємств.

Першими фондами, документи яких частково були розсекречені в 1989 р., були фонди прокуратури Рівненського окружного суду (1918–1939 рр.), акт від 15 вересня 1989 р. та Рівненського міського суду (1927–1939 рр.), акт від 30 листопада 1989 р. Отже, для дослідників стали доступними справи щодо звинувачення в приналежності до комуністичних, українських націоналістичних організацій, листування прокуратури з цих питань з Волинським воєводським управлінням, апеляційним і Рівненським окружним судами.

Розсекречення документів, яке проводилося в першій половині 1990 років, дозволило ввести в обіг тисячі справ фондів органів місцевої влади та самоврядування періоду Другої Речі Посполитої (1919–1939 рр.), серед яких і нині найбільш затребуваними залишаються фонди повітових староств і міських управ. Саме в цих документах міститься унікальна інформація про політичну ситуацію, про діяльність на Рівненщині комуністичних, українських націоналістичних партій та громадських організацій, таких як Українське військове об'єднання, Волинське українське об'єднання, Організація українських націоналістів, Сельроб, Відродження, Просвіта, Союз українок тощо.

Серед документів цих фондів – накази, розпорядження, постанови органів влади, які розкривають соціально-економічний аспект їхньої діяльності. Численними серед розсекречених були документи про отримання місцевими жителями польського громадянства, про виселення з Польщі осіб, підозрюваних у діяльності, направленої проти польської держави тощо. Неоцінним джерелом для розкриття невідомих моментів історії польського періоду є наглядові справи слідчого відділу Рівненського повітового староства політичних партій і громадських організацій Рівненщини.

Практично повністю розсекречено документи фондів повітових управлінь державної поліції, постерунків поліції. Так, серед 2 149 справ фонду Острозького повітового управління державної поліції на таємному зберіганні в 1994 р. було залишено тільки 50 одиниць зберігання. Із розсекречених тоді фондів управлінь поліції увагу дослідників привертають ситуаційні рапорти поліцейських про соціально-політичне становище в населених пунктах сучасної Рівненської області, інформації про діяльність партій і організацій, які відстоювали українську національну ідею, польських, єврейських об'єднань тощо.

Відродженню історичної пам'яті українського народу сприяють документи фондів Волинського українського об'єднання, Українського клубу “Рідна хата”, Союзу українок, Української парламентської ре-

презентації Волині, які розкривають події українського визвольного руху на Рівненщині.

Документи Рівненського відділу еміграційного синдикату (1929–1939 рр.) розкривають обставини, що змусили багатьох жителів Рівненщини емігрувати за океан – у Канаду, Аргентину, США. З розсекреченням цього фонду рівняни отримали можливість дізнатися про долю тисяч українських емігрантів.

Особливу цінність мають видання так званого “закритого фонду” бібліотеки, куди потрапила заборонена радянською владою література. З історії України це праці М. Грушевського, І. Франка, Д. Дорошенка, І. Крип’якевича, А. Кащенко. До такої ж, забороненої, літератури належали наявні у бібліотеці видання Організації українських націоналістів. Літературний доробок “закритого фонду” представлений творами Ю. Федьковича, М. Куліша, М. Хвильового, У. Самчука.

У 1990 р. були повністю розсекречені документи періоду Другої світової війни та окупації фашистами Рівненщини (1941–1944 рр.). Це, насамперед, документи Рівненської окружної управи, окружних гебітскомісаріатів, бургомистра м. Рівного, окремих міських, районних управ, бірж праці, промислових підприємств, суспільно-політичних і громадських об’єднань (Окружне товариство “Просвіта”, “Українське видавництво газети “Волинь”, “Рівненське церковне управління” та інші). Документи розповідають про діяльність установ окупаційної адміністрації, про їх функції, містять відомості про торгово-промислові заклади, підприємства, школи, про кількість населення та його розподіл за віком і статтю, списки жителів, списки працівників різних установ. Документи цих установ є беззаперечним доказом злочинів окупаційної влади проти мирного населення та військовополонених, скоєних на території області. Про вивезення громадян Рівненщини на примусові роботи до Німеччини розповідають листи, написані ними до рідних, з фонду “Колекція листів громадян, вивезених на примусові роботи до Німеччини”.

Велику зацікавленість викликала у дослідників можливість ознайомитися з документами українського видавництва газети “Волинь”, серед яких – списки і автобіографії службовців, схема організації видавництва і фотознімок службовців за 1942 р., матеріали для друкування в газеті “Волинь”, заяви жителів на передплату і пересилку їм газети “Волинь”, журналів “Український хлібороб” і “Орленя”, листування з рейхскомісаріатом України про видання “Бібліотеки антикомуніста” та українських колядок тощо. Доповненням до цього фонду є періодичні видання видавництва “Волинь”: газета “Волинь” (1941–1944 рр.), редактором якої в 1941 році був Улас Самчук, з детальною інформацією про життя Рівненщини за німецько-фашистської влади та щомісячний дитячий журнал “Орленя” (1941 р.). Унікальною є представлена у бі-

бібліотеці колекція листівок, плакатів ОУН-УПА та нацистської окупаційної влади.

Документи Окружного товариства “Просвіта” розповідають про діяльність відновленого товариства “Просвіта” у Рівному та його філій. У фонді зберігаються списки працівників окружної “Просвіти”; фінансові документи, листування з філіями з організаційних, культурно-освітніх питань, гебітскомісаром – з фінансових питань та з питань видання дозволів на постановку п’єс; тощо.

Дослідженням історії православної церкви сприяє введення в обіг фонду “Рівненського церковного управління”, в якому містяться списки духовенства, парафій Рівненської області; справи, листування, накази, розпорядження про призначення і переміщення священників; місячні звіти; протоколи зборів; листування з гебітскомісаріатом про збільшення тиражу видання церковної літератури тощо.

Реалізації потреби суспільства в пізнанні минулого, своєї історії була задовільнена після розсекречення унікального фонду Р-30 “Колекція матеріалів Організації українських націоналістів – Української повстанської армії (ОУН – УПА)” за 1936–1957 рр., в якому знаходяться друковані видання постанов, конференцій та з’їздів “Великих зборів ОУН”, оригінали наказів, звітів, оглядів окремих командирів підрозділів УПА (“Поліської Січі” Тараса Бульби-Боровця, групи “Північ” Клима Савура), щоденники безпосередніх учасників подій. На основі цих документів було підготовлено велику кількість публікацій, монографій, збірників документів, серед яких:

Літопис УПА. Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944. Документи і матеріали. – Київ–Торонто, 1999. – Том 2.

Літопис УПА. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.), Торонто–Львів, 2006. – Том 7.

Літопис УПА. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.), Київ–Торонто, 2007. Том 11.

Сергійчук В. І. “Трагедія Волині”. Монографія. Київ, 2003.

Реабілітовані історією. Рівненська область. Книга перша, Рівне, 2006.

Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій. У 2-х томах. – Рівне, 2008. – Том 1.

Серед місцевих часописів, які з того часу стали доступними, переважали видання періоду німецько-фашистської окупації: “Волинь”, “Костопільські вісті”, “Голос Сарненщини”, “Оборона України”, “Клич” тощо.

Що стосується документів радянського періоду, то тоді розсекретили всього 6 фондів підприємств та організацій, які на той час вже не діяли.

Крім того Державний архів області від управління СБУ в Рівненській області прийняв тисячі архівно–слідчих справ на реабілітованих громадян, які в 1939–1950-х рр. були засуджені. Багато родичів засуджених також змогли дізнатися про долю своїх рідних і близьких.

З 1995 до 2004 року планового розсекречення не проводили, хоча всі ці роки йшла ретельна підготовча робота. У 2005 році розсекречено 121 планшет з планами забудови нашого міста за 1925–1939 рр. з фонду “Управління головного архітектора м. Рівне”, за якими можна дізнатися про розташування будинків нашого міста, багато з яких були знищені під час війни або були знесені пізніше.

У 2007 р. розсекречено та передано на загальне зберігання 203 справи. Це – списки-довідники, які склалися працівниками Держархіву області у 40–50-х роках за документами, що знаходились у так званих оперативно-чекістських розробках. У них містяться сконцентровані відомості про осіб, які обвинувачувалися у приналежності до членів УПА, українських політичних організацій, товариств та спілок (Організації українських націоналістів (ОУН), Української народно-демократичної організації (УНДО), організації “Просвіта”, “Просвітянська хата”, “Союз українок”, “Пласт”, “Рідна хата”, “Сільський господар”), різних партій (Української соціал-радикальної партії, Української націонал-радикальної партії, Союзу польських легіонерів, Комуністичної партії Західної України, Комуністичної партії Західної Білорусії), різних єврейських партій, товариств і організацій, відомості про авторів статей та кореспондентів газет “Волинь”, “Відродження”, “За самостійну Україну”, “Нове слово” та інших.

За документами розсекречених фондів архівісти готували статті для місцевих періодичних видань, а також виставки, присвячені видатним подіям: “Здобудеш Українську державу або загинеш у боротьбі за неї” (до 100-річчя Степана Бандери та 80-річчя ОУН), “Українські націоналістичні організації на території Рівненщини в 1920-1930-х роках”, “Союз українок” на Рівненщині”, “Українська повстанська армія на Рівненщині”, “Відлуння Голодомору 1932–1933 років на Волині” тощо.

У наступному 2008 році грифи секретності були зняті з 116 архівних фондів обсягом 2 527 справ за 1920–1939 рр.

На виконання Указу Президента України від 23 січня 2009 р. № 37/2009 “Про розсекречення, оприлюднення та вивчення архівних документів, пов’язаних з українським визвольним рухом, політичними репресіями та голодоморами в Україні”, наказів Державного комітету архівів України від 4 лютого 2009 р. № 19 та від 28 квітня 2009 р. № 80, завдяки зміні процедури оформлення результатів перегляду грифів секретності МНСІ, що знаходяться на зберіганні у державних архівах (лист Держкомархіву України від 08.01.2009 р. № 01-01/ДСК “Щодо оптимізації процедури перегляду секретів колишнього СРСР,

які знаходяться на архівному зберіганні”) у 2009 р. проведено 21 засідання експертної комісії Державного архіву Рівненської області з перегляду грифів секретності та приведення їх у відповідність до вимог законодавства України, з них 11 – спільно з представниками установ, відповідно до рішень яких переглянуто та знято грифи секретності документів 116 архівних фондів (2 527 справ, 98 440 документів). З них розсекречено повністю 101 архівний фонд: 97 фондів польського періоду, 2 – радянського періоду та 2 – періоду незалежності; частково розсекречено 15 архівних фондів – 12 “радянського” періоду та 3 періоду “незалежності”. Передано на загальне зберігання 1 576 справ, 79 977 документів.

У даних документах містяться відомості щодо обвинувачення громадян колишньої польської держави у розвідувальній діяльності на користь Радянського Союзу, у тому числі незначна кількість документів про боротьбу за приєднання західноукраїнських земель, що перебували під владою Польщі, до України, яка на той час входила до складу СРСР, у шпигунській діяльності на користь Німеччини, у виготовленні та розповсюдженні фальшивих грошей на території Польщі.

За станом на 01.01.2010 р. на зберіганні в режимно-секретній службі Державного архіву Рівненської області всього знаходилося 113 фондів (10 511 одиниць зберігання), з них радянського періоду – 94 (10 032); періоду незалежності – 19 (479), що складало менше 1 % (0,98) від загальної кількості справ.

Підсумком роботи з розсекречення у 2010 р. стало передавання на загальне зберігання 5 архівних фондів, розсекречених повністю, та часткове розсекречення документів 17 архівних фондів радянського періоду та періоду незалежності, що разом становило 2 842 одиниць зберігання, 32 477 документів. Серед них – документи виконавчого комітету Рівненської обласної ради депутатів трудящих (1944–1955 рр.), комітетів районних рад народних депутатів, міських рад. В основному, це протоколи, постанови та рішення звужених засідань виконкомів, листування з питань відведення земельних ділянок для спеціальних потреб; витяги з протоколів засідання виконкомів про куркульські та одноосібні господарства, характеристики на куркульські господарства, характеристики на мешканців сіл Рівненського району, котрі загинули вже в післявоєнний час, списки осіб, які прибули зі спецпоселень, списки осіб, прибулих у порядку репатріації з Аргентини, Бразилії, Уругваю; витяги з ухвал Верховного Суду СРСР та УРСР про звільнення зі спецпоселень жителів Рівненського району; відомості про пересування репатрійованих радянських громадян (1947–1952 рр.) тощо.

Для науковців і всіх, хто цікавиться історією області, стануть у пригоді документи про відновлення та розвиток промисловості, сільського

господарства, культури, про організацію партійно–політичної роботи в 1945 р.; журнали реєстрації вхідної та вихідної секретної кореспонденції; довідки про хід ліквідації неграмотності та малограмотності, про благоустрій могил загиблих партизан у роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.; довідки про використання водних ресурсів, місцевої сировини, рибних господарств, електростанцій; секретні постанови про державні плани розвитку місцевого господарства Рівненської області, генеральний план м. Рівного (1953 р.), технічні проекти реконструкції та розширення міських комунікацій; доповідні записки й інформації, що направлялися вищим партійним та радянським органам.

Досить активно використовується ще один із розсекречених фондів – “Рівненський обласний військовий комісаріат”. Вивчити документи цього фонду означало провести серйозний аналіз подій, що відбувалися в нашому краї в 1944–1968 рр. Серед документів – списки осіб, які загинули або зникли безвісті під час війни, “документи про випадки бандитизму (1949–1951 рр.)”; листи із вказівками щодо офіцерів, які після перебування в полоні, оточенні воювали в штрафних батальйонах; листування про складання військово–економічних довідок області тощо.

З початку 2011 р. проведено два засідання спільних експертних комісій з перегляду грифів секретності документів двох архівних фондів радянського періоду та періоду незалежності – фонду “Контрольно-ревізійне управління в Рівненській області” (1997–2005 рр.) та Рівненський обласний суд Міністерства юстиції УРСР (1944–1986 рр.). Розсекречено 300 одиниць зберігання, 6 085 документів. Серед документів фонду Рівненського обласного суду – первинні та зведені статистичні звіти про діяльність судових органів; касаційна практика з розгляду кримінальних та цивільних справ; аналізи та звіти про роботу суду; листування з партійними та радянським органами з питань діяльності судових органів; листування з органами НКДБ та описи архівно-слідчих справ, переданих в НКДБ на зберігання; копії ухвал Верховного суду СРСР та УРСР.

У своїй діяльності щодо розсекречення архівних матеріальних носіїв секретної інформації Державний архів області керується вимогами: Закону України “Про державну таємницю” (ст.15);

Порядку організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. № 1561-12 (п. 161);

рекомендацій Служби безпеки України 2002 р. щодо перегляду грифів секретності матеріальних носіїв інформації та приведення їх у відповідність до вимог чинного законодавства України, реєстраційний № 26/1-471;

наказу Служби безпеки України від 14.12.2004 р. № 696 “Про затвердження Положення про експертні комісії з питань державної таємниці”;

вказівок Державного комітету архівів України, Рівненської обласної державної адміністрації з цього питання.

Важко перелічити всі розсекречені документи. Але важливо й те, що вони активно використовуються: на підставі розсекречених документів готуються книги, збірники документів, теле- та радіопередачі. Нині в Державному архіві Рівненської області на секретному зберіганні залишилося лише 0,65 % матеріалів від загальної кількості наявних в архіві документів. В основному це документи чинних установ і підприємств.

Анализируется работа Государственного архива Ровенской области по рассекречиванию документов в период с 1989 по 2011 год, состав и содержание наиболее интересных рассекреченных фондов.

Ключевые слова: Государственный архив Ровенской области; рассекречивание; архивные документы; фонды; дела; польский период; советский период.

The article deals with the declassification process of the documents of 1989–2011 period in the State Archives of Rivne Oblast and gives the content of the most interesting revealed items.

Keywords: State Archives of Rivne Oblast; declassification; archival documents; fonds; cases; Polish period; Soviet period.